

Nowak, Zenon

"Das Pfennigschuldbuch der
Komturei Christburg", hrsg. und
bearb. von Heide Wunder,
Köln-Berlin 1969 : [recenzja]

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 4, 511-512

1971

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Das Pfennigschuldbuch der Komturei Christburg. Herausgegeben und bearbeitet von Heide W u n d e r, Veröffentlichungen aus den Archiven Preussischer Kulturbesitz, Bd. 2, Köln-Berlin 1969, ss. 274 + 1 mapa + 1 ilustr.

Księga długów komturstwa dzierzgońskiego za lata 1381—1413 (1420) przechowywana w archiwum pokrzyżackim w Getyndze pod sygnaturą OF 161 jest jednym z najcenniejszych i najważniejszych źródeł do dziejów osadnictwa oraz struktury gospodarczej i ludnościowej, szczególnie etniczno-narodowościowej, na obszarze państwa krzyżackiego na przełomie XIV i XV wieku. Wartość tej *Księgi* w pełni doceniali historycy niemieccy, którzy obficie czerpali z niej materiał do prac, na przykład o charakterze językoznawczym, dotyczących nazewnictwa pruskiego (Georg Gerullis i Reinhold Trautmann), o osadnictwie (Artur Semrau i Karl Kasiske), o stosunkach prawnych i ustrojowych (Reinhard Wenskus) i wreszcie ostatnio wydawczynie niniejszej publikacji Heide W u n d e r do dysertacji doktorskiej o dziejach osadnictwa i ludności w komturstwie dzierzgońskim w wiekach XIII—XVI (1968)¹.

Na zawartość recenzowanego wydawnictwa składają się przedmowa pióra dyrektora archiwum getyngskiego Hansa Koepfena, wstęp (ss. 9—39) zawierający omówienie powstania rękopisu i jego opis, prezentacja treści *Księgi* i jej przydatność badawcza, wykaz używanych skrótów, spis źródeł i literatury przedmiotu oraz właściwy tekst *Księgi długów* (ss. 45—252). Całą publikację zamykają indeksy miejscowości i rzeczowy oraz wykaz alfabetyczny Krzyżaków, występujących w tekście źródłowym.

Księga długów komturstwa dzierzgońskiego jest jedyną zachowaną, tak obszerną (liczącą 236 kart rękopiśmiennych) księgą długów z obszaru państwa krzyżackiego. Założona w 1404 roku zawiera jednak zaległe zapisy dłużne od 1381 roku, pochodzące ze starszej księgi długów. Ostatnie natomiast zapisy odnoszą się do 1413 roku, z wyjątkiem jednej wzmianki z 1420 roku. Zapisy w *Księdze* odnotowują długi ludności (chłopów, tzw. wolnych, mieszczan z Dzierzgonia, Zalewa i Miłomylna) z okręgu dzierzgońskiego i w części z innych terenów państwa krzyżackiego, zaciągnięte u komtura dzierzgońskiego lub u jego zastępcy. Długi te w mniejszym stopniu dotyczą zaległości z tytułu podatków państwowych i renty gruntowej, na przykład dziesięciny, opłat tak zwanego stróżowego i płuźnego, różnego rodzaju czynszów itd., bowiem ich bezwzględna większość pochodzi z pożyczek zaciągniętych na krótki okres w Zakonie, głównie w formie pieniężnej czy zbożu. Wszyscy dłużnicy wymieniani są w księdze pod odpowiednią wsią lub miastem, w których mieszkali, a te z kolei są uporządkowane w obrębie komornictwa. Jest to wskazówka, że komornictwa, na które dzieliło się komturstwo dzierzgońskie, były nie tylko okręgami administracyjnymi dla ludności autochtonicznej, osiadłej we wsiach na tak zwanym prawie pruskim, ale także jednostkami geograficznymi. Każdy dłużnik jest odnotowany bądź tylko z imienia, bądź z imienia z dodanym imieniem ojca lub nazwiskiem utworzonym od miejsca pochodzenia lub przezwiska. Przy niektórych z nich podano wykonywany zawód, zwłaszcza przy rzemieślnikach lub robotnikach najemnych na wsi, na przykład pasterze. Wykazy dłużników i ich imiona są tak pełne dla poszczególnych wsi, że pozwalają ustalić gęstość zaludnienia i ich pochodzenie w okręgu dzierzgońskim około 1400 roku. Próbę ustalenia tych danych podjęła Heide W u n d e r we wstępie (s. 25). Okazuje się, że w komturstwie dzierzgońskim ponad połowa mieszkańców była pochodzenia pruskiego, przybyła zaś ludność niemiecka tworzyła mniejszość. W zapisach pojawiają się także imiona polskie, ale obecnie nie można jeszcze określić dokładnej liczby ludności pochodzenia polskiego, co powinny uczynić dopiero przyszłe badania poprzez analizę językową imion i nazwisk. *Księga* przynosi również niezmiernie interesujący materiał, jak żadne inne źródło dla tego okresu, z obszaru państwa krzyżackiego do struktury społecznej i stosunków gospodarczych na wsi, by wymienić sporą liczbę rzemieślników o różnych specjalnościach, wykonujących swój zawód na wsi. To tylko pewne sprawy i zagadnienia, które można naświetlić dzięki wykorzystaniu *Księgi długów*. Odzwierciedla ona jednak przede wszystkim rolę gospodarczą władz zakonnych na szczeblu komturstwa, wskazując na mechanizm ich działania. Pełniły one wobec chłopów i tak zwanych wolnych pruskich funkcje bankiera. W ten sposób Zakon uzależniał ich od siebie drobnymi po-

¹ H. W u n d e r, *Siedlungs- und Bevölkerungsgeschichte der Komturei Christburg 13.—16. Jahrhundert*, Marburger Ostforschung im Auftrag des Johann-Gottfried-Herder-Forschungsrates e. V., Bd. 28, Wiesbaden 1968, ss. XI, 282 + 4 mapy.

zyczkami. Problem ten dotychczas szerzej nie zbadany, zasługuje obecnie na dokładną analizę. Wreszcie warto podkreślić, że omawiane źródło pozwala lepiej, niż inne przekazy źródłowe o charakterze normatywnym czy prawnym (dokumenty lokacyjne), wejrzeć w rzeczywistą sytuację wsi państwa krzyżackiego przed 1410 rokiem.

Pod względem edytorskim tekst jest podany bardzo starannie, przejrzysto i czytelnie, aczkolwiek rękopis nie należy do najłatwiejszych. *Księga długów* była przecież używana na co dzień w działalności kancelarii komturstwa dzierzgońskiego, dlatego też posiada wiele skreśleń i nie mniej dopisków. Heide Wunder oznaczała skreślenia przy pomocy linii prostopadłej, a dopiski poprzez zastosowanie nawiasów. Zachowała też układ oryginalny rękopisu: dwie kolumny tekstu na każdej stronie. Cennym uzupełnieniem wydawnictwa jest barwna mapa osadnictwa komturstwa dzierzgońskiego około 1390 roku. Niezrozumiałe jest objaśnienie umieszczone na mapie, że nazwy miejscowości i granice są „dzisiejsze”, co ma oznaczać, że sprzed 1945 roku. Komentarz tu zbyteczny.

Dobrze się więc stało, że nie wyczerpane to źródło do dziejów państwa krzyżackiego około 1400 roku, choć już wielokrotnie wyszukiwane, udostępnione zostało w całości szerszemu gronu badaczy, także polskich, mających przecież utrudniony dostęp do zbiorów archiwalnych w Getyndze.

Zenon Nowak

Peter Gerrit Thielena, *Die Verwaltung des Ordensstaates Preussen vornehmlich im 15. Jahrhundert*, Köln, Graz 1965, Böhlau Verlag, ss. 196. Ostmitteleuropa in Vergangenheit und Gegenwart, Bd. 11. Herausgegeben vom Johann Gottfried Herder-Forschungsrat.

W dotychczasowych studiach nad dziejami państwa krzyżackiego w Prusach stosunkowo mało odzwierciedlenie znalazły zagadnienia ustroju administracyjnego, kompetencji oraz roli i znaczenia poszczególnych wielkich dostojników, a w szczególności urzędników zamkowych. Są to bowiem problemy trudne, które w dodatku ulegały różnym przemianom w dziejach Zakonu Krzyżackiego w Prusach, a wcześniej także, mimo pewnej stabilności, obserwowano znaczne wahania, zwłaszcza w tej najistotniejszej dziedzinie działalności, mianowicie w szpitalnictwie, które w początkowym okresie istnienia Zakonu przeżywało i ostatecznie przeżyło swoją świetność.

Trudność problematyki ustrojowej — bo nie z niedoceniania tego zagadnienia istnieją luki w historiografii zarówno polskiej, jak i niemieckiej w tym zakresie — polega na jej swoistym charakterze i organicznym niejako związaniu działalności wszelkich urzędów zakonnych. Badać zaś zagadnienia owe można opierając się na zachowanych wytworach, to jest dokumentach, listach (korespondencji), księgach czynszowych itd., słowem produktach żywej ongiś działalności Zakonu i jego urzędników. Tymczasem także w tej dziedzinie uczyniono dopiero pierwsze i to maleńkie kroki, które nawet nie potrafiły dobrze uświadomić badaczom ogromu pracy stojącej przed nimi. Dla poparcia tych słów pozwolę sobie zauważyć, że nie jest dotąd nawet znany w pełni system organizacyjny kancelarii krzyżackich, nie wiadomo z całą pewnością, który z wielkich dostojników zakonnych zawiadywał pracami kancelaryjnymi wielkich mistrzów, na przykład w XV wieku, lub też je kontrolował. W tych zatem warunkach studia nad ustrojem administracyjnym Zakonu Krzyżackiego w Prusach były prowadzone przede wszystkim z punktu widzenia statutów zakonnych, które przecież mówiły o tym jak powinno być, ale nie mogły oczywiście dać odpowiedzi na pytanie, jak było.

Praca P. G. Thielena jest jednym z nielicznych przykładów tych dzieł, które próbowały nieco głębiej wniknąć w podjętą problematykę. Autor jednak czyni to bardzo ostrożnie, unikając wielu szczegółowych kwestii, które mogłyby okazać się rafami na jego drodze. To unikanie szczegółów i próby sprowadzenia pracy do ujęć i ocen syntetycznych uchroniło zapewne P. G. Thielena od poważniejszych trudności, ale ograniczyło też wymowę i znaczenie jego wysiłków.

Recenzowanie tej pracy zleconej mi przez wydawnictwo sześć lat po jej ukazaniu się ma zapewne swoje dobre i złe strony. Są one nieuniknione. W prężnie rozwijających się badaniach nad dziejami państwa krzyżackiego w Prusach narosła bowiem już nowa literatura, która pozwala na konfrontację niektórych wyników dzieła P. G. Thielena. Powstały przynajmniej trzy prace zachodniemieckie, które